ANTIK DAVR O‘RTA OSIYO MODDIY MADANIYATI VA ETNOMADANIY JARAYONLARINI ARXEOLOGIK MANBALAR ASOSIDA O‘RGANISH

Sattorov Nurbek Abdurazzoqovich
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘MPU
tarix kafedrasi dotsenti, t.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada antik davrda O‘rta Osiyoning tarixiy-madaniy viloyatlari etnomadaniy hayotida yuz bergan tub o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi Xorazm, Farg‘ona (Parg‘ana) va Choch viloyatlarida shaharsozlik madaniyatining shakllanish jarayoni arxeologik va yozma manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, xorasmiylarning Amudaryo quyi havzasiga ko‘chib kelishi, Makedoniyalik Iskandar yurishlari va yunon-baqtriya davrining mintaqa ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta’siri, yuechji-to‘xorlar masalasi hamda Kushon davlatining etnosiyosiy jarayonlardagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Maqolada O‘rta Osiyo qadimgi jamoalarining urbanizatsiyalashuvi Amudaryo va Sirdaryo havzalarida ikki xil yo‘ldan borgani asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari antik davrda turkiy va eroniy tilli aholining etnik qorishuvi o‘zbek xalqi etnogenezida muhim bosqich bo‘lganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: antik davr, etnogenez, qadimgi Xorazm, Parg‘ana, Choch, urbanizatsiya, Jonbos qal’a, Qo‘yqirilgan qal’a, Qovunchi madaniyati, yuechji-to‘xorlar, Kushon davlati.

O‘zbek xalqining etnogenezi masalasini o‘rganishda antik davr alohida o‘rin tutadi. Aynan shu davrda O‘rta Osiyoning ikki daryo oralig‘i va unga tutash hududlarida shaharsozlik madaniyati keng yoyilib, mintaqaning tarixiy-madaniy viloyatlari to‘la shakllandi, o‘troq dehqon va chorvador aholi o‘rtasidagi iqtisodiy va etnomadaniy aloqalar yangi bosqichga ko‘tarildi. Shu bois antik davr etnik jarayonlarini chuqur tahlil qilmasdan turib, o‘zbek xalqi shakllanishining keyingi bosqichlarini to‘g‘ri tushunish mushkul.

Antik davrda mintaqa tarixida bir qator muhim voqealar ro‘y berdi. Xorasmiylarning Amudaryo quyi havzasiga ko‘chib kelishi, Makedoniyalik Iskandarning Sharqqa yurishlari, Salavkiylar va Yunon-Baqtriya podsholiklarining tashkil topishi, Davan (Parg‘ana) va Qang‘ davlatlarining paydo bo‘lishi, yuechji-to‘xorlarning janubga siljishi va Kushon davlatining vujudga kelishi shular jumlasidandir. Ushbu voqealarning har biri mintaqa aholisining etnik tarkibiga, moddiy va ma’naviy madaniyatiga o‘z ta’sirini o‘tkazdi.

Shuni ta’kidlash lozimki, antik davr urbanizatsiya jarayonlari mintaqaning barcha hududlarida bir vaqtda va bir xil sur’atda kechmagan. Amudaryo havzasidagi viloyatlar bilan Sirdaryo havzasidagi viloyatlarning shakllanish yo‘li, ularga qadimgi Sharq sivilizatsiyasining ta’sir darajasi turlicha bo‘lgan. Bu farqlarni aniqlash esa

mintaqada kechgan etnogenetik jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi antik davrda O‘rta Osiyo etnomadaniy hayotida yuz bergan tub o‘zgarishlarni qadimgi Xorazm, Parg‘ana va Choch viloyatlari misolida tahlil qilish hamda ularning o‘zbek xalqi etnogenezidagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

Antik davr O‘rta Osiyo tarixi, xususan, qadimgi Xorazm tarixini ilmiy asosda o‘rganish XX asrning 30-40-yillaridan boshlandi. Bu sohada S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasining xizmatlari beqiyos. S.P.Tolstov o‘zining “Древний Хорезм” va “По древним дельтам Окса и Яксарта” asarlarida Quyi Amudaryo havzasining bronza davridan to o‘rta asrlargacha bo‘lgan tarixini arxeologik materiallar asosida izchil yoritib berdi (Толстов С.П., 48). Quyi Sirdaryo saklarining moddiy madaniyati O.A.Vishnevskaya tadqiqotlarida keng tahlil qilingan (Вишневская О.А., 73). Qadimgi Xorazm qishloq manzilgohlari va aholi joylashuvi masalalari Ye.Ye.Nerazik ishlarida, qal’alarning mudofaa tizimi esa Q.Sobirov tadqiqotlarida o‘rganilgan.

Qadimgi Farg‘onaning dehqonchilik madaniyati, jumladan, Chust madaniyati Yu.A.Zadneprovskiy tomonidan atroflicha tadqiq etilgan (Заднепровский Ю.А., 62). Toshkent vohasi shaharsozlik madaniyatining genezisi va rivojlanish bosqichlari Yu.F.Buryakov monografiyasida yoritilgan (Буряков Ю.Ф., 82). Davan davlati haqidagi qadimgi xitoy manbalari ma’lumotlari N.Ya.Bichurin tarjimalari orqali ilmiy muomalaga kiritilgan (Бичурин Н.Я., 50).

Yuechji-to‘xorlar masalasi xorijiy tadqiqotchilarning ham diqqat markazida bo‘lib kelgan. Xususan, V.B.Xenning “to‘xor” atamasining kelib chiqishi va to‘xor tili masalasini maxsus tadqiq etgan (Henning W.B., 49). Kushon podshosi Kanishkaning Rabatak yozuvi esa N.Sims-Uilyams va J.Kribb tomonidan nashr etilib, kushonlar tarixini o‘rganishda yangi imkoniyatlar ochdi (Sims-Williams N., Cribb J., 196).

Antik davr etnik jarayonlarini o‘zbek xalqi etnogenezi bilan bog‘liq holda tahlil qilishda akademik A.Asqarovning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Olim qadimgi Xorazm tarixiga oid maqolasida xorasmiylarning Hilmend vodiysidan ko‘chib kelishi haqidagi konsepsiyani ilgari surgan (Аскаров А., 76-84), monografiyalarida esa antik davrni o‘zbek xalqi etnogenezining muhim bosqichlaridan biri sifatida asoslab bergan (Аскаров А., 215). Akademik K.Shoniyozov ham qang‘ar elatining shakllanishi va uning o‘zbek xalqi tarkibidagi o‘rni masalasiga to‘xtalgan (Шониёзов К., 114-116).

Mazkur mavzuning ayrim jihatlari- muallifning avvalgi tadqiqotlarida ham ko‘rib chiqilgan (Sattorov N., 133-138).

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, antik davr O‘rta Osiyo viloyatlarining tarixi alohida-alohida yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsada, ulardagi urbanizatsiya jarayonlarini qiyosiy tahlil qilish va bu jarayonlarni o‘zbek xalqi etnogenezi bilan bog‘lab o‘rganish hali ham dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotda antik davr O‘rta Osiyo etnomadaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlarni o‘rganishda tarixiylik va xolislik tamoyillariga amal qilinib, tahlil, sintez, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tarixiy tahlil hamda xronologik yondashuv kabi ilmiy usullardan foydalanildi.

So‘nggi bronza va ilk temir davrida O‘rta Osiyoning ikki azim daryosi, Amudaryo va Sirdaryo havzalarida boshlangan mintaqaviy rivojlanish hamda tarixiy-madaniy xo‘jalik viloyatlarining tarkib topishi antik davrda ham izchil davom etdi. Bu jarayonni, eng avvalo, qadimgi Xorazm misolida kuzatish mumkin.

Ko‘chmanchilik turmush tarziga asoslangan Quyisoy madaniyati sohiblari sak-massaget qabilalari bo‘lib, ular Quyi Amudaryo va Orolbo‘yining tub joyli aholisi hisoblangan (Вишневская О.А., 97; Толстов С.П., 77-87). Atoqli arxeolog S.P.Tolstovning bu o‘lkani “Avesto”dagi ezgulik xudosi Axuramazda yaratgan Aryanam Vayjah bilan bog‘lagani ham bejiz emas edi.

Miloddan avvalgi VI asrda qadimgi Xorazm tarixida tub burilish yasagan voqea yuz berdi. Akademik A.Asqarovning fikricha, Ahamaniylar podshosi Doro I ning soliq siyosati natijasida Hilmend vodiysida yashagan avestoiy xorasmiylar o‘z yurtlarini tark etib, Amudaryoning quyi oqimi tomon ko‘chishga majbur bo‘lganlar. Skilak va Gerodot ma’lumotlariga tayanadigan bo‘lsak, bu voqea miloddan avvalgi 513-yildan keyin sodir bo‘lgan. Kema va sollarda sak-massagetlar yurtiga kirib kelgan xorasmiylar bo‘lajak Xorazm vohasining g‘arbi va janubida, Xumbuztepa, Hazorasp va Ko‘zaliqir hududlarida joylashib, sug‘orma dehqonchilik bilan shug‘ullana boshladilar. Ta’kidlash lozimki, ular Hilmend vodiysida o‘troq hayot kechirgan, sug‘orma dehqonchilikda boy tajriba to‘plagan aholi edi. Xorasmiylarning kirib kelishi bilan sak-massagetlar vatanida yangi etnotoponim, ya’ni “Xorazm” atamasi paydo bo‘ladi (Асқаров А., 76-84).

Miloddan avvalgi IV-III asrlardan boshlab qadimgi Xorazmning madaniy-xo‘jalik hayotida katta yuksalish kuzatiladi. Miloddan avvalgi IV asrdan milodiy III asrgacha bo‘lgan davrda urbanistik jarayon Quyi Amudaryoning har ikki sohilini qamrab oldi. O‘lkada katta-kichik yuzga yaqin qal’a qad ko‘tardi. Mamlakatda siyosiy vaziyat barqarorlashib, yangi yerlarni o‘zlashtirish, shaharlarning yiriklashuvi

va markazlashuv jarayonlari boshlandi. Miloddan avvalgi I asr boshlaridan Xorazm hukmdorlari o‘z tasvirlari tushirilgan tangalar zarb eta boshladilar. Milodiy III asrdan boshlab bu tangalarda Xorazm podsholarining ismlari, masalan, Afrig‘iylar sulolasining ilk vakili Arsamux I hamda Vazamar nomlari uchraydi. Miloddan avvalgi III asrda oromiy alifbosi asosida mustaqil xorazm yozuvi yaratildi, haykaltaroshlik, tasviriy san’at va musiqa rivoj topdi. Milodiy I-II asrlardan esa vohada maydoni kichikroq bo‘lgan yangi shaharlar qurilishi avj oldi.

Agar arxaik davrda shahar hayoti asosan Amudaryoning chap sohilida jamlangan bo‘lsa, antik davrga kelib aholi gavjumligi o‘ng sohilga ham o‘tdi. Ekin maydonlarini suv bilan ta’minlash dehqonchilik xo‘jaligining qon tomiriga aylandi. O‘ng qirg‘oqda Amirobod, Tozabog‘yob va Kaltaminor kanallari barpo etilib, ekin maydonlari yanada kengaydi. Har bir yangi kanalning qazilishi yangi shaharlar va dehqonchilik massivlarining paydo bo‘lishiga olib kelgan.

Vohada Bozor qal’a, Tuproq qal’a, Jonbos qal’a, Oqchaxon qal’a, Ko‘na Uaz, Ko‘hna Urganch, Ichan qal’a, Kat qal’a kabi dunyoviy xarakterdagi shahar-davlat markazlari bilan bir qatorda yirik diniy markazlar ham (Hazorasp, Qo‘yqirilgan qal’a, Shovot tuproq qal’asi, Chilpiq qal’a, To‘q qal’a va boshqalar) qad ko‘tardi. Monumental ibodatxonalar, pillapoyali stilobat ustiga qurilgan otashgohlar, diniy markaz vazifasini o‘tagan qal’alarning aylana shaklda qurilishi zardushtiylik qadimgi Xorazmda davlat dini darajasiga ko‘tarilganini ko‘rsatadi.

Arxaik davr yodgorliklarida asosiy qurilish materiali sifatida to‘g‘ri to‘rtburchak shakldagi xom g‘ishtlar ishlatilgan bo‘lsa, miloddan avvalgi IV asrdan boshlab qurilishda kvadrat g‘ishtlar keng qo‘llanila boshlandi. Bu davrda muhandislik bilimlari ham ancha rivoj topdi. Davr me’morchiligining muhim xususiyatlaridan biri qal’alar mudofaa inshootlarining puxta va monumental qurilishi, darvoza oldi qurilmalarining murakkabligi bilan ajralib turadi.

Bu davrda Xorazmda qal’alarni asosan to‘g‘ri to‘rtburchak shaklida qurish an’anaga aylanadi, kvadrat, aylana va uchburchak tarhli qal’alar esa kam uchraydi. Antik davr shaharlari orasida harbiy xarakterdagi qal’alar (Jonbos qal’a, Katta Guldursun, Qizil qal’a, Kalajik, Ayoz qal’a 1) ham bo‘lib, ular asosan vohaning qumliklar bilan chegaradosh hududlarida qad ko‘targan.

Diniy xarakterdagi qal’alarga xos qadimgi Xorazm an’anasi Qo‘yqirilgan qal’a misolida yaxshi kuzatiladi. Qal’a markazida aylana shakldagi ikki qavatli inshoot joylashgan bo‘lib, uning me’moriy tarhi o‘ziga xos mudofaa xususiyatiga ega. Qal’a atrofidan topilgan ko‘plab haykalchali ostadonlar zardushtiylik e’tiqodi bilan bog‘liqdir. Qal’a kichik bo‘lishiga qaramay, me’moriy va harbiy jihatdan talabga to‘la

javob beradigan mudofaa tizimiga ega. Demak, Qo‘yqirilgan qal’a ikki vazifani bajargan: birinchidan, u diniy-ma’muriy markaz bo‘lgan; ikkinchidan, u O‘rta Osiyoda qurilgan eng qadimgi rasadxonalardan biri hisoblanadi. Uning har ikkala vazifasi bir-biri bilan mantiqan bog‘lanib ketgan.

Ma’lumki, ilk shaharlarning ma’muriy boshqaruvi dastlab diniy rahnamolar zimmasida bo‘lgan. Ular o‘z davrining ilg‘or, ma’rifatli kishilari hisoblanib, osmon jismlarini kuzatish va undan jamiyat, xo‘jalik hayotini boshqarishda foydalanish yo‘llarini izlaganlar. Osmon jismlari bilan “so‘zlashish”ning ilmiy asosi Qo‘yqirilgan qal’a qurilmasida o‘z aksini topgan.

Shunday qilib, antik davrda qadimgi Xorazm madaniy hayotida Sharq me’morchiligining an’anaviy yutuqlari o‘z ifodasini topdi. Vohaning tabiiy-geografik sharoitiga mos me’morchilik yo‘nalishi ishlab chiqildi, me’morchilik va muhandislik ilmida Xorazm maktabi shakllandi. Zardushtiylik dini esa mukammal tizimga aylandi. Qo‘yqirilgan qal’a, To‘q qal’a kabi noyob yodgorliklar bu dinning asosiy mazmuni va mohiyatini o‘zida aks ettiradi. Antik davr Xorazmiga xos bu tarixiy manzara ikki daryo oralig‘idagi boshqa qadimgi o‘troq tarixiy-madaniy o‘lkalar uchun ham xarakterli edi.

Miloddan avvalgi III-II asrlarda O‘rta Osiyoda tub ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar yuz berdi. Jumladan, qadimgi Farg‘onada mahalliy kadxudotlar, vispati va zantupati maqomidagi hokimliklarning siyosiy uyushmasidan iborat Davan (Dayuan, Parg‘ana) davlati tarkib topdi.

Ma’lumki, qadimgi Farg‘ona saklari bronza davridayoq buloq suvlari asosida shakllangan Qoradaryo irmoqlari havzalarida sug‘orma dehqonchilik madaniyatini yaratganlar. Ajdodlarimizning bu xo‘jalik kashfiyoti fanda “Chust madaniyati” nomi bilan mashhur. Arxeologlar qadimgi Farg‘onaning shimoli-sharqiy hududlarida Chust madaniyatiga oid 15 ta mikrovohada 80 dan ortiq yodgorlik qayd etganlar (Заднепровский Ю.А., 62). Bu madaniyatning so‘nggi bosqichiga oid ilk shahar izlari Dalvarzintepa (Andijon viloyati, Oyim tumani) va Buvanamozor (Namangan viloyati, Chust tumani) yodgorliklarida o‘rganilgan. Ilk temir va antik davrga kelib Chust madaniyati an’analari asosida rivojlangan qadimgi dehqonchilik madaniyatlari (Eylaton, Sho‘rabashat) butun vodiyni qamrab oldi va o‘troq turmush tarzi jamiyatning iqtisodiy asosiga aylandi.

Miloddan avvalgi III asrdan boshlab shaharsozlik madaniyati butun vodiy bo‘ylab keng yoyildi. Vodiy orqali o‘tgan Ipak yo‘li bo‘ylab Axsikent, Kubo (Quva), Marg‘ilon, Bob (Pop) kabi shaharlar qad ko‘tardi.

Shunday qilib, miloddan avvalgi III-I asrlar va milodiy eraning boshlarida qadimgi Farg‘onada sug‘orma dehqonchilik an’analari asosida Farg‘ona (Parg‘ana) xalqi va uning xitoy manbalarida Davan deb atalgan ilk davlati tashkil topdi. Davan nomining asl xitoycha shakli “Dayuan” bo‘lib, “tog‘lar orasidagi vodiy” ma’nosini anglatadi (Бичурин Н.Я., 50). Uning mahalliy nomi bo‘lgan Parg‘ana ham “tog‘lar orasidagi vodiy, atrofi berk soylik” ma’nosini beradi. Demak, xitoyliklar qadimgi Farg‘ona davlati nomini o‘z tiliga tarjima qilib, Dayuan (Davan) deb ataganlar.

Antik davr o‘zbek etnogenezini o‘rganishda muhim muammolardan yana biri dayuechji qabilalarining O‘rta Osiyo ichki hududlariga, ayniqsa, uning janubiy mintaqalariga kirib kelishi bilan bog‘liq. Tarixdan ma’lumki, miloddan avvalgi I ming yillikning birinchi yarmida O‘rta Osiyoning shimoliy dashtlarida yashagan asianlar, pasianlar, toxarlar va sakaravaklar sak-massagetlar konfederatsiyasini tashkil etib (Страбон, 1964. XI, 8, 2), Ahamaniylar va Makedoniyalik Iskandar qo‘shinlariga qarshi mardonavor kurashganlar. Ammo Parfiya, Marg‘iyona, Baqtriya va Sug‘diyona yunonlar tasarrufiga o‘tgach, sak-massaget qabilalari ittifoqi xavotirga tushib qoldi.

Ayniqsa, Yunon-Baqtriya davlati tashkil topgach, uning bosqinchilik siyosatidan cho‘chigan konfederatsiya qabilalarining katta qismi to‘xorlar yetakchiligida Sharqiy Turkiston tomon ko‘chib ketdi. Ular asosan Tangritog‘ning janubi-g‘arbiy qismiga joylashib, Sharqiy Turkistonning turkiy tilli muhitida qadimgi hind-yevropa xalqlaridan biri bo‘lgan to‘xorlar makonini vujudga keltirdilar va qo‘shni eroniy hamda turkiy etnoslar bilan uzviy etnomadaniy aloqada bo‘ldilar. Turfon, Qorashahar va Kucha kabi voha hukmdorliklarida shahar aholisining katta qismini to‘xor-eroniy tilli etnoslar tashkil etgan bo‘lib, bu yerlar o‘sha davrda “to‘rt To‘xor o‘lkasi” deb atalgan (Henning W.B., 158-162). Boshqacha aytganda, miloddan avvalgi III-II asrlardan boshlab Tangritog‘ning markaziy va janubi-g‘arbiy qismlari, xususan, uning janubiy etaklari to‘xorlar yashaydigan hududga aylangan.

Ayrim tadqiqotchilar yuechji-to‘xorlar Sharqiy Turkistondan chiqib, Parg‘ana, Ustrushona va Sug‘diyonani oralab, avval Shimoliy Baqtriyaga, so‘ng Janubiy Baqtriya va Shimoliy Hindistongacha kirib borganlarida prototurkiy tilda so‘zlashgan, degan farazni ilgari suradilar. Bu faraz tarafdorlarining fikricha, Baqtriyaning ijtimoiy va siyosiy hayotida eroniy til muhiti yetakchi mavqega ega bo‘lgani bois yuechji-to‘xorlar bu yerga kelgach, til jihatidan to‘liq eroniylashib ketganlar.

Baqtriyada tashkil topgan Kushon davlati qadimdan davom etib kelayotgan mahkamachilik an’analarini ellinlar ta’sirida takomillashgan boshqaruv tizimi bilan uyg‘unlashtirib, o‘zbek xalqi etnogenezi va davlatchilik tarixida katta yutuqlarga erishdi. Etnosiyosiy va etnomadaniy rivojlanishda ilk bor o‘zlikni anglashning

poydevori qo‘yildi. Kushon podshosi buyuk Kanishka o‘zidan oldingi hukmdorlardan farqli ravishda mamlakatda hukm surgan yunon tilini bekor qilib, mahalliy baqtriy tilini davlat tili deb e’lon qildi va mahkamachilikda yunon yozuvi o‘rniga baqtriy yozuvini qo‘llashga farmon berdi. Muomaladagi tangalarda ilk bor Kanishka tasviri va turkiy xalqlarga xos ramz, ya’ni samoviy tulpor tasviri zarb etila boshlandi. Kushonlar uzoq ajdodlari tilini unutib, eroniylashgan bo‘lsalar-da, o‘z nasl-nasablarini unutmaganlar. Rabatak ibodatxonasi yozuvida Kanishka o‘zini va ajdodlarini “oriy” deb tilga oladi (Sims-Williams N., Cribb J., 196). Bu holat yuqoridagi fikrimizning to‘g‘riligini tasdiqlaydi.

Yozma manbalarda antik davr O‘rta Osiyosining qadimgi turkiy etnoslari haqida yetarli ma’lumotlar bizgacha yetib kelmagan bo‘lsa-da, arxeologik materiallar bu davrda o‘lkada turkiy etnik guruhlar yashaganidan guvohlik beradi. Masalan, yuqorida ta’kidlaganimizdek, Qang‘ davlati doirasida, uning markaziy mintaqalari bo‘lgan Sirdaryoning o‘rta havzasi va Toshkent vohasida yangi etnos, ya’ni qang‘ar elati tarkib topa boshladi. Uning etnik asosini mahalliy sug‘diylar va Sirdaryo bo‘yi turkiy qabilalari tashkil etgan. Keyinchalik ular tarkibiga hunlarning kirib kelishi turkiy etnik qatlamning yanada qalinlashuviga olib keldi (Асқаров А., 201; Шониёзов К., 20). Ana shu qorishgan etnosning moddiy madaniyati fanda “Qovunchi madaniyati” nomi bilan o‘rin olgan.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘rta Osiyo qadimgi jamoalarining urbanizatsiyalashuvi ikki yo‘ldan borgan. Birinchisi Amudaryo va uning irmoqlari havzalarida, ikkinchisi esa Sirdaryo va uning irmoqlari havzalarida tarkib topgan sivilizatsiya o‘choqlaridir.

Antik davrda tarkib topgan har bir madaniy-xo‘jalik markazining o‘troq aholisi asosida baqtriy, sug‘diy, xorazmiy, Choch va Parg‘ana xalqlari shakllanib bordi. Shu bilan birga, Qang‘ davlati doirasida sug‘diylar va turkiy qabilalar qorishuvidan qang‘ar elatining tarkib topishi, Kushon davlati davrida esa etnosiyosiy o‘zlikni anglashning poydevori qo‘yilishi o‘zbek xalqi etnogenezida antik davr muhim bosqich bo‘lganini tasdiqlaydi. Bu davrda turkiy va eroniy tilli aholining bir hudud doirasida yonma-yon yashashi va o‘zaro etnik qorishuvi yanada chuqurlashdi.

Umuman olganda, antik davrda O‘rta Osiyo etnomadaniy hayotida yuz bergan tub o‘zgarishlarni o‘rganish o‘zbek xalqining etnik tarixini yaxlit va xolis yoritishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Асқаров А. Қадимги Хоразм тарихига оид баъзи бир масалалар // Ўзбекистон этнологияси: янгича қарашлар ва ёндашувлар. – Тошкент, 2004. – Б. 76-84.

2. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент: Университет. 2007.
3. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: O‘zbekiston, 2015.
4. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. II. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР. 1950.
5. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. – Ташкент: Фан, 1982.– С. 108-110.
6. Вишневская О.А. Культура сакских племен низовьев Сырдарьи в VII-V вв. до н.э. – Москва: Наука. 1973.
7. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы // МИА. № 118. – Москва-Ленинград. 1962.
8. Сатторов Н. Шимолий Бақтрия ва Зарафшон минтақаларида деҳқончилик ва чорвачилик маданияти соҳиблари этномаданий алоқаларининг ўзбек халқи этногенези шаклланишидаги ўрни // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 3-jild, 12/1-son. 2023. – Б. 133-138.
9. Страбон. География в 17 книгах. – Москва: Наука. 1964.
10. Толстов С.П. Древний Хорезм. – Москва: Изд-во МГУ. 1948.
11. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – Москва: Изд-во восточной литературы.1962. – С. 47-87.
12. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Тошкент: Шарқ. 2001.
13. Henning W.B. The Name of the “Tokharian” Language // Asia Major. New Series. – Vol. I.1949. – P. 158-162.
14. Sims-Williams N., Cribb J. A New Bactrian Inscription of Kanishka the Great // Silk Road Art and Archaeology. – Vol. 4. – Kamakura. 1962. – P. 75-142.